

τελεῖ σχηματικὸν τρόπον, τυπικὴν διαφορὰν¹. Ἄλλ' ὁ τοιοῦτος διωρισμένος λόγος, ὁ τυπικός, ὁ ἔχων τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἀκολουθία περιεχόμενον, δὲν εἶναι προφανῶς ἐπαρκῆς καὶ ἀντ' αὐτοῦ πρέπει νὰ ζητηθῆ ἄλλος λόγος πραγματικός, οὗ τὸ περιεχόμενον εἶναι διάφορον τοῦ τῆς ἀκολουθίας. Παρὰ τὸν διωρισμένον λόγον ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι, καθ' ὅσον τὸ πρᾶγμα ἔχει πολλοὺς διωρισμούς, ὧν ἕκαστος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς λόγος αὐτοῦ². Ἡ δ' ἔνωσις τοῦ τυπικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ λόγου παρέχει τὸν τέλειον λόγον, ὅστις συνάπτεται πρὸς ἄλλους καὶ ἠρτῆται ἐξ αὐτῶν. Τὸ ἀμέσον, εἰς ὃ ὁ λόγος ἀναφέρεται ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν, εἶναι ὁ ὅρος. Οὗτος εἶναι ὁρισμένον ὄν καὶ ἀναφέρεται εἰς ἄλλο ὡς λόγον. Ὄταν ὁ λόγος καὶ ὁ ὅρος τινὸς συνδυασθῶσι, τότε τὸ πρᾶγμα ἔρχεται εἰς ὑπαρξιν (Existenz), ὡς τὸ παράγωγον καὶ τὸ ἐκ τοῦ λόγου ἐξερχόμενον εἶναι, τὸ διὰ τῆς ἄρσεως τῆς ἐμμεσότητος ἐπανελθὸν εἶναι³. Καὶ ὅπως οἱ λόγοι συνάπτονται πρὸς ἀλλήλους συγχωνευόμενοι εἰς ἓνα ἀπόλυτον λόγον, οὕτω καὶ τὰ πρᾶγματα εἶναι ἀόριστον πλῆθος ὑπαρχόντων, ἅτινα ἀνακλῶνται εἰς ἑαυτὰ καὶ εἰς ἄλλα, ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα ἐναλλάξ σχέσιν λόγου καὶ ἀκολουθίας καὶ συναποτελοῦσι μίαν ὀλικὴν ὑπαρξιν.

7. Τὸ πρᾶγμα εἶναι καθ' ἀρχὰς καθ' ἑαυτό, ἦτοι ἐν τῇ ἀμέσῳ καταστάσει αὐτοῦ ἀφηρημένον καὶ ἀδιόριστον ἀλλ' οὐχὶ ἄγνωστον⁴ ὕστερον

¹ Ἐνταῦθα ὁ ζητῶν τὸν λόγον τινὸς βλέπει τὸ αὐτὸ πρᾶγμα διττῶς, τὸ μὲν καθ' ὄν τρόπον ἐκφαίνεται ἀμέσως τὸ δὲ ὅπως ὑπάρχει ἐν τῷ αἰτίῳ, ἦτοι βλέπει τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἔνθεν μὲν ἐν τῇ ἀμεσότητι, ἔνθεν δὲ ἐν τῇ ἐμμεσότητι καὶ ἀνακλάσει αὐτοῦ. Ἡ περὶ τὸν ἥλιον π.χ. κίνησις τῆς γῆς εἶναι ἀκολουθία καὶ ἔχει λόγον τὴν ἐλκτικὴν ἐκείνου δύναμιν, ἀλλ' ἡ ἀκολουθία καὶ ὁ λόγος εἶναι κατὰ βάθος τὸ αὐτό· διότι ἡ ἐλκτικὴ δύναμις εἶναι ἡ κίνησις. Ὡσαύτως τὸ ἠλεκτρικὸν φαινόμενον καὶ ὁ ἠλεκτρισμὸς ἔχουσι τὸ αὐτὸ περιεχόμενον.

² Οἱ λόγοι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος εἶναι διάφοροι, ἦτις διαφορὰ δύναται νὰ χωρήσῃ μέχρι ἀντιθέσεως ὑπὸ τὴν μορφήν λόγων ὑ π ἔ ρ ἢ κ α τ ἄ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου. Ἡ ζήτησις τῶν παντοίων λόγων τῶν συντεινόντων εἰς προσβολὴν ἢ προάσπισιν τοῦ πράγματος εἶναι ἔργον τῆς σοφιστικῆς, ἦτις εὐχερῶς εὕρισκει πάντοτε καλὸν τινα λόγον πρὸς στήριξιν καὶ αὐτῶν τῶν χειρίστων καὶ ἀτοπωτάτων. (4, 579 ἐξ.).

³ 4, 592 ἐξ. 6, 77 ἐξ. 8, 288 ἐξ. Ἡ ὑπαρξις εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ὄρου τεθεῖσα καὶ διὰ τῆς ἄρσεως αὐτῶν ἐπαναχθεῖσα εἰς ἑαυτὴν συγκεκριμένη ἀμεσότης.

⁴ Τὸ λεγόμενον ὅτι τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό εἶναι ἄγνωστον δὲν εἶναι κατὰ τὸν Ἑγελον ὀρθόν· διότι τὸ τοιοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο ἢ «κενὴ ἀφαίρεσις παντὸς διορισμοῦ», εἶναι τὸ εἰσέτι ἀδιόριστον, ὅπερ μέλλει ἀναπτυσσόμενον νὰ ὀρισθῆ ἀκριβέστερον. Οὕτω π.χ. ὁ ἄνθρωπος καθ' ἑαυτὸν (δυνάμει) εἶναι τὸ βρεῖφος τὸ

δὲ χωρεῖ περαιτέρω, δεικνύεται ὡς ἐπιστροφή (ἀνάκλασις) εἰς ἄλλο καὶ οὕτω κτᾶται ἰδιότητος¹. Τὸ πρᾶγμα δηλαδὴ ἀνακλώμενον εἰς ἑαυτὸ ἀπωθεῖ τὰ ἄλλα ἀπωθοῦν δὲ εὐρίσκεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτά, τ. ἔ. ἀνακλᾶται εἰς ἄλλα· αἱ σχέσεις τοῦ πράγματος πρὸς ἕτερα καὶ μάλιστα πρὸς τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι αἱ ἰδιότητες, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὸ πρᾶγμα ὡς φορέα². Ἄλλ' ἀφ' ἑτέρου πάλιν αἱ ἰδιότητες θεωροῦνται οὐχὶ ὡς ἐξωτερικαὶ σχέσεις ἀλλ' ὡς τὰ συστατικὰ τοῦ πράγματος· τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει τὰς ἰδιότητας ἀλλὰ σύγκειται ἐξ αὐτῶν, δὲν εἶναι φορεὺς ἀλλὰ σύμπλεγμα τῶν ἰδιοτήτων. Ὅθεν αἱ ἰδιότητες λαμβάνονται ὡς ὕλαι ἢ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνίσταται τὸ πρᾶγμα³. Ἀμφοτέραι αἱ ἀπόψεις συναποτελοῦσι τὴν ἀλήθειαν τοῦ πράγματος, διότι αἱ ἰδιότητες ἀνακλώμεναι εἰς ἑαυτὰς ἐν τῷ πράγματι ἀνήκουσιν εἰς αὐτὸ ἀνακλώμεναι δὲ τοιοντοτρόπως καθίστανται ἀνεξάρτητοι καὶ γίνονται ὕλαι⁴. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν ἔχει ὡς συστατικὰ στοιχεῖα παντοίας ὕλης, αἵτινες ἀναφερόμεναι εἰς ἀλλήλας ἀποτελοῦσι μίαν ὕλην· οἱ δὲ διάφοροι διορισμοὶ αὐτῶν καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις ἀποτελοῦσι τὸ εἶδος (τὴν μορφήν). Τὸ πρᾶγμα δηλαδὴ ἀναλύεται εἰς ὕλην καὶ εἶδος, ὧν ἕκαστον εἶναι ἡ ὁλότης τοῦ πράγματος καὶ ὑπάρχει αὐτοτελὲς καθ' ἑαυτό⁵. Ἄλλ' ἡ ὕλη ὡς ὑπαρξίς περιέχει τὴν τε εἰς ἄλλο καὶ τὴν εἰς ἑαυτὴν ἀνάκλασιν καὶ ὡς ἐνότης τῶν δύο τούτων διορισμῶν εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ ὁλότης τοῦ εἶδους. Καὶ τὸ εἶδος πάλιν ὡς ἀναφερόμενον εἰς ἑαυτὸ ἔχει ὅτι ἀποτελεῖ τὸν διορισμὸν τῆς ὕλης. Ὡστε ἡ ὕλη ἔχει εἶδος καὶ τὸ εἶδος ἔχει ὕλην. Ἐκάτερον δ' ὅμως διαφέρει τοῦ ἑτέρου καὶ δύναται νὰ ὑπάρχη ἄνευ αὐτοῦ· τοιοντοτρόπως ἀνα-

μέλλον νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς ὃν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον· τὸ φυτόν καθ' ἑαυτὸ εἶναι ὁ σπόρος. Ἐνῶ λοιπὸν κατὰ τὸν Κάντιον τὸ πρᾶγμα καθ' αὐτὸ δηλοῖ τὴν ἀληθῆ καὶ εἰδικὴν φύσιν τῶν ὄντων, κατὰ τὸν Ἐγγελον σημαίνει τὸ ὅλως ἀφηρημένον καὶ ἀπροσδιόριστον ὄν. (6, 77. 8, 290 ἔξ.).

¹ 4, 607 ἔξ. 6, 77. 8, 291 ἔξ.

² Τὸ πρᾶγμα βεβαίως κέκτηται ἰδιότητος ἀλλὰ δὲν εἶναι συνδεδεμένον πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ὠρισμένην ἰδιότητα καὶ ἐπομένως δύναται νὰ ἀποβάλλῃ αὐτήν. Ἡ σχέση τοῦ πράγματος πρὸς τὰς ἰδιότητας εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἔχειν (λέγεται τὸ «πρᾶγμα ἔχει ἰδιότητος»)· τοῦναντίον δὲ τὸ τί (ὠρισμένον ὄν) εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ.

³ 4, 643 ἔξ. 6, 78. 8, 294 ἔξ. Κατὰ ταῦτα τὸ πρᾶγμα θεωρεῖται ἔνθεν μὲν ὡς φορεὺς τῶν ἰδιοτήτων ἔνθεν δὲ ὡς ἄθροισμα αὐτῶν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει παρορᾶται ἡ οὐσιώδης πολλότης ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ ἡ οὐσιώδης ἐνότης.

⁴ 4, 613 ἔξ. 6, 78. 8, 294 ἔξ.

⁵ 6, 79. 8, 296 ἔξ.

κλῶνται εἰς ἄλληλα. Τὸ εἶδος προϋποθέτει τὴν ὕλην καὶ ἔρχεται νὰ διορίσῃ αὐτήν, ἢ ὕλη προϋποθέτει τὸ εἶδος καὶ ἔρχεται νὰ πορίσῃ αὐτῶ βάσιν. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι τὸ θετικὸν καὶ ἀδιόριστον τὸ δὲ εἶδος τὸ ἀρνητικὸν καὶ διοριστικὸν στοιχεῖον¹. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ ἀντίφασις τοῦ πράγματος· τοῦτο ὡς ἀρνητικὴ ἐνότης εἶναι εἶδος συγχρόνως δὲ ἀθροισμα ὕλων, αἵτινες εἶναι αὐτοτελεῖς ἅμα καὶ ἀνηρημένα. Ἡ ἀντίφασις, ἥτις εἶναι αὐτὸ τὸ πράγμα, προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τοῦτο εἶναι φαινόμενον.

8. Ἡ ἀρνητικότης τῆς οὐσίας, τὸ ὅπως ἀρνητικὸν ἄμεσον, εἶναι ἡ ἐμφάνεια (Schein), ἐν ἣ ὅμως δὲν ἐμμένει ἡ οὐσία ἀλλ' ὡς λόγος (αἷτιον) μεταβαίνει εἰς τὴν ὑπαρξιν· αὕτη μὴ ἔχουσα τὸν λόγον αὐτῆς ἐν ἑαυτῇ ἀλλ' ἐν ἄλλῳ εἶναι φαινόμενον (Erscheinung)². Ἡ οὐσία λοιπὸν μεταβαίνει εἰς τὴν ἐμφάνειαν καὶ τὴν ἄμεσον ὑπαρξιν, δι' ἣς ἀποκαλύπτεται· δὲν μένει ὀπισθεν ἢ ἐπέκεινα τοῦ φαινομένου ἀλλὰ φανεροῦται ὡς οὐσία καταβαίνουσα εἰς τὸ φαινόμενον. Τὸ φαινόμενον εἶναι πράγμα, ὅπερ ἔχει περιεχόμενον καὶ μορφήν ἀχώριστα καὶ ἐν ᾧ ὑπάρχει στοιχεῖον οὐσιῶδες καὶ στοιχεῖον ἐπουσιῶδες· δι' ἐκείνου μὲν τὸ φαινόμενον ὑφίσταται διὰ τούτου δὲ δὲν ὑφίσταται ἀλλὰ μεταβάλλεται καὶ ἔρχεται εἰς ἀναφορὰν πρὸς ἄλλα. Τὸ οὐσιῶδες καὶ ἀμετάβλητον, τὸ ἔμμονον καὶ σταθερὸν στοιχεῖον τοῦ φαινομένου εἶναι ὁ νόμος αὐτοῦ³. Ἐν τῇ ποικιλίᾳ λοιπὸν καὶ τῇ μεταβολῇ τῶν φαινομένων ὑπάρχει τι τὸ εὐσταθὲς καὶ παραμόνιμον, τὸ ἀναλλοίωτον καὶ τὸ αὐτὸ ἑαυτῶ, ὁ νόμος⁴. Οὗτος εἶναι ἡ (οὐχὶ κατ' ἀριθμὸν ἀλλὰ κατ' οὐσίαν) ἐνότης ἡ διέπουσα τὸ φαινόμενον καὶ δὲν κεῖται ἐπέκεινα καὶ μακρὸν ἀλλ' ἐνδον ἐν αὐτῶ ἀποτελῶν τὸ οὐσιῶδες τούτου περιεχόμενον. Ἐκαστος δὲ νόμος ἔχει τὸ ἴδιον αὐτοῦ περιεχόμενον, δι' οὗ διακρίνεται ἀπὸ τῶν ἄλλων νόμων· ὅθεν πολλοὶ ὑπάρχουσι νόμοι, καθὰ καὶ πολλὰ φαινόμε-

¹ Ὑλη ἀειδής (ἄμορφος) καὶ εἶδος ἄϋλον εἶναι ἀπλαῖ ἀφαιρέσεις τῆς διανοίας. Ὑλη καὶ εἶδος εἶναι ἀμφοτέρω πράγματι αἰδία καὶ ἀδιαίρετα, οὐδέτερον δὲ δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ ἐτέρου· διήκουσι δι' ἀλλήλων καὶ ἐκάτερον εἶναι μία ὁλότης. Τεμάχιον φέρ' εἰπεῖν μαρμάρου θὰ λάβῃ διὰ τοῦ γλύπτου τὴν μορφήν (τὸ εἶδος) ἀνδριάντος ἢ κίονος· καὶ καθ' ἑαυτὸ ὅμως δὲν στερεῖται εἶδους τινός, διότι ὡς λίθος ἔχει τὴν οἰκείαν γεωλογικὴν μορφήν. (Τοιαῦτα ἐδίδαξεν ἤδη, ὡς γνωστόν, ἡ ἀρχαία ἡμῶν φιλοσοφία διὰ τοῦ δαιμονίου Ἀριστοτέλους).

² 4, 622 ἐξ. 6, 79 ἐξ. 8, 298 ἐξ.

³ 4, 624 ἐξ.

⁴ Ἐνῶ τὰ φαινόμενα μεταβάλλονται, ὁ νόμος διαμένει σταθερός, διὸ καὶ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου βάσις τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων.

μενα, καὶ παρὰ τὸ κράτος ἐκείνων τάττεται τὸ κράτος τούτων. Ἄμφότεροι οἱ κόσμοι¹, ὁ κόσμος τῶν νόμων καὶ ὁ τῶν φαινομένων, ἔχουσι τὸ αὐτὸ οὐσιώδες περιεχόμενον² ἀλλὰ διαφέρουσι πάλιν ἀλλήλων, διότι τὸ φαινόμενον περιλαμβάνει καὶ ἐπουσιώδες περιεχόμενον, ἥτοι πολλοὺς ἀκριβεστέρους διορισμοὺς ἐξ ἄλλων ἠρτημένους καὶ εἰς τόδε τὸ πρᾶγμα ἀνήκοντας. Ἐκεῖνος μὲν εἶναι ὁ κόσμος τοῦ θέτοντος καὶ διορίζοντος λόγου (αἰτίου) οὗτος δὲ ὁ κόσμος τῶν τιθεμένων καὶ προσδιοριζομένων φαινομένων· ἐκεῖνος εἶναι «ὁ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὄν» οὗτος δὲ «ὁ φαινόμενος κόσμος»· ἐκεῖνος ὑπάρχει «ὁ ὑπεραίσθητος», οὗτος «ὁ αἰσθητὸς κόσμος». Οἱ κόσμοι οὗτοι ἀντίκεινται πρὸς ἀλλήλους καὶ ἕκαστος εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ ἑτέρου· ὅτι ἐν τῷ ἑτέρῳ αὐτῶν εἶναι θετικόν, ἐν τῷ ἄλλῳ εἶναι ἀρνητικόν καὶ τὰνίπαλιν. Καὶ ὅμως ἀμφότεροι δὲν χωρίζονται ἀλλ' ἀποτελοῦσι δύο ὄψεις, δύο φάσεις μιᾶς οὐσίας. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ἀμεσότητα τοῦ φαινομένου, ἔχομεν τὸν φαινομενικὸν κόσμον· ἐὰν δὲ σκοπήσωμεν τὰ φαινόμενα κατὰ τὴν ὁλότητα καὶ τὴν ἀναγκαρίαν αὐτῶν, θὰ ἔχομεν τὸν ὑπὲρ αἰσθησιν κόσμον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ οὐσία διατηρεῖ ἐνταῦθα τὰς δύο ταύτας μορφάς, δὲν ἔχομεν εἰσέτι τὴν ταυτότητα τῶν δύο κόσμων ἀλλὰ μόνον τὴν οὐσιώδη σχέσιν αὐτῶν".

9. Ὁ πρῶτος καὶ ἄμεσος τρόπος, καθ' ὃν θεωρεῖται ἡ οὐσιώδης σχέσις, εἶναι ὁ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν³. Ἐκαστον δηλαδὴ πρᾶγμα νοεῖται ὡς πολλότης περιεχομένη ἐν τῇ ἐνότητι, ἥτοι ἐμφανίζει δύο ὄψεις, τὴν τοῦ ὅλου καὶ τὴν τῶν μερῶν, ὧν ἕκατέρα προὑποθέτει τὴν ἑτέραν. Ἐνθεν μὲν τὸ ὅλον εἶναι ἡ αὐτοτελὴς ἐνότης, ἧς ἀπλῶς στοιχεῖα εἶναι τὰ μέρη (τὸ ὅλον προηγεῖται τῶν μερῶν)· ἐνθεν δὲ τὰ μέρη εἶναι αὐτοτελῆ καὶ μόνον ἀποψίς τις εἶναι ἡ ἐνότης (τὰ μέρη προηγούνται τοῦ ὅλου)⁴. Πρόκειται ἄρα ἀντίφασις⁵ προκύπτουσα ἐκ τῆς

¹ 4, 631 ἐξ.

² «τὸ κράτος τῶν νόμων εἶναι τὸ ἤρεμον ἀπέκασμα τοῦ ὑπάρχοντος ἢ φαινομένου κόσμου». Περιλαμβάνει τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀναλλοίωτον περιεχόμενον τούτου· καθ' ὅσον δὲ εἶναι ἡ ὅλική ἀνάκλισις τοῦ φαινομένου κόσμου, περιλαμβάνει καὶ τὸ στοιχεῖον (Moment) τῆς ἐπουσιώδους ποικιλίας αὐτοῦ.

³ 4, 639 ἐξ.

⁴ 4, 641 ἐξ. 6, 81. 8, 307 ἐξ.

⁵ Ἡ πρώτη ἀποψίς εἶναι ὀργανική, ἡ δευτέρα μηχανική. Ἀλλ' ἡ ἀναφορὰ ὅλου καὶ μερῶν εἶναι ἀναφορὰ ἄμεσος, ἥτις ὡς ἐξωτερικὴ καὶ μηχανικὴ εἶναι ἀνεπαρκής, ἵνα συλλάβῃ τὴν ὀργανικὴν ζωὴν ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτῆς· ἔτι μείζων εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια αὐτῆς ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ.

⁶ Ἡ σχέσις τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν ἐμφαίνεται ὡς ἀντίφασις καὶ κατ'

ἐκδοχῆς τῶν μερῶν ὡς αὐτοτελῶν, ἢ ἄλλως ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ ὅλου ὡς νεκροῦ μηχανικοῦ ἀθροίσματος. Ἡ διάλυσις τῆς ἀντιφάσεως γίνεται, εἰάν ἄρωμεν τὴν αὐτοτέλειαν τῶν μερῶν καὶ δεχθῶμεν τὸ ὅλον ὡς ἐνότητα ἀρνούμενην ἐκείνην τὴν αὐτοτέλειαν¹. Πρέπει δηλαδή νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι τὸ ὅλον δὲν ἔχει ἐξ ὑπαρχῆς μέρη, ἀλλὰ ποιεῖ αὐτά, τουτέστιν ὅτι τὸ ὅλον διακρίνει ἑαυτὸ εἰς μέρη, ἅτινα οὐ μόνον περιέχει ἀλλὰ καὶ περιλαμβάνει καὶ συγκρατεῖ. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὅλον δὲν εἶναι μηχανικὴ τις ὑπόστασις ἀλλὰ τοῦναντίον ἐνέργεια ἢ δύναμις, ἧς ἐκφανσις εἶναι τὰ οἰκεῖα μέρη. Οὕτως ἡ σχέσις τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν ἀνυψοῦται εἰς τὴν σχέσιν δυνάμεως καὶ ἐκδηλώσεως². Ἡ δύναμις ἔχει φορέα ἢ ὕλην καὶ ἐν τῇ φύσει αὐτῆς κεῖται τὸ νὰ μεταβαίνη εἰς ἐνέργειαν, ὅπερ συμβαίνει ὅταν διεγείρηται ὑπ' ἄλλης δυνάμεως. Ἡ ἑτέρα λοιπὸν δύναμις διεγείρει καὶ ἡ ἄλλη διεγείρεται, ἐκείνη μὲν πορίζει αὕτη δὲ λαμβάνει ἄπωσιν³ καὶ ἡ διέγευσις αὕτη, ἣτις ὑπάρχει ἀμοιβαία, εἶναι ἐνέργεια καὶ ἐκδήλωσις. Ἡ δύναμις ἐκδηλοῖ ἑαυτὴν καὶ μόνον ἑαυτήν, ἥτοι ἡ ἐκδήλωσις τῆς δυνάμεως εἶναι αὕτη ἢ δύναμις⁴ τὸ ἐξωτερικὸν ταύτης εἶναι τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰνάπαλιν, ἀμφοτέρωθεν δὲ ἀποτελοῦσι «καθαρὰν ἐνότητα», τὴν αὐτὴν ὁλότητα. Εἶναι δὲ ἀτοπώτατον τὸ διασπᾶν καὶ χωρίζειν αὐτά, διότι «ὅ τι εἶναι μόνον ἐσωτερικὸν εἶναι διὰ τοῦτο μόνον ἐξωτερικὸν καὶ πάλιν ὅ τι εἶναι μόνον ἐξωτερικὸν εἶναι διὰ τοῦτο μόνον ἐσωτερικόν⁵· οἷον ὑπάρχει τὸ ἐσωτερικὸν τοιοῦτο εἶναι καὶ τὸ ἐξωτετερικὸν καὶ τὰνάπαλιν⁴.

10. Ἡ ἐνότης τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς φάσεως τῆς

ἄλλον τρόπον. Διότι τὸ μέρος θεωρεῖται πάλιν ὡς ὅλον, ὅπερ ἔχει μέρη, ὧν ἕκαστον λαμβάνεται ὡς ὅλον καὶ οὕτως ἐπ' ἀπειρον. Τοιοιυτοτρόπως μερίζεται ἡ ὕλη ἐπ' ἀπειρον καὶ ἐπανάγεται αὐθις ἢ δευτέρα τοῦ Καντίου ἀντινομία, ἣν ἐν τοῖς πρόσθεν εἶδομεν (σ. 83).

¹ Ἡ τοιαύτη αὐτοτέλεια λέγεται ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου «ἀρνητικὴ ἐνότης».

² 4, 648 ἐξ. 6, 83. 8, 308 ἐξ.

³ Οὕτω τινὰ διανοήματα εἶναι μόνον ἐσωτερικὰ καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐκδηλωθῶσι, διότι εἶναι μόνον ἐξωτερικαὶ παραστάσεις ἄνευ περιεχομένου καὶ ἀξίας. Ὡσαύτως καὶ τινες διαθέσεις παραμένουσι μόνον ἐσωτερικαὶ καὶ δὲν ἐκφαίνονται διὰ πράξεων, διότι εἶναι μόνον ἐξωτερικαὶ καὶ ἀμοιροὶ περιεχομένου.

⁴ Οἷος λ.χ. εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐξωτερικῶς (κατὰ τὴν σωματικὴν μορφήν καὶ τὰς πράξεις) τοιοῦτος εἶναι καὶ ἐσωτερικῶς (κατὰ τὰ διανοήματα καὶ τὰς διαθέσεις). Ἡ παντελής ταυτότης ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ ἐμφαίνεται ἐναργέστατα ἐν τῇ φύσει, ἣτις κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Goethe «οὔτε πυρῆνα ἔχει οὔτε κέλυφος» (Natur hat weder Kern noch Schale, alles ist sie mit einem Male).

οὐσίας εἶναι ἢ (οὐσιώδης) πραγματικότης (Wirklichkeit)¹. Πραγματικότης δηλαδή εἶναι ἢ ἐνότης τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἤτοι ἢ ἐμφανιζομένη καὶ ὑπαρξιν λαμβάνουσα οὐσία². Εἶναι δὲ ἢ πραγματικότης τὸ δρῶν καὶ ἐνεργοῦν, τὸ ὄντως ὄν, ὅπερ ταυτίζεται πρὸς τὴν ἔλλογον ἀνάγκην³, τὸ Ἐπόλυτον. Ὡς ἐνότης τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἢ πραγματικότης ἐμπεριέχει ἀμφοτέρα καὶ διακρίνεται εἰς ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν πραγματικότητα. Ὡς ἐνέργεια δὲ περιλαμβάνει τὴν δρῶσαν δύναμιν καὶ τὴν παραχθεῖσαν ἐξωτερικὴν πραγμάτωσιν, κατ' ἀκολουθίαν διακρίνεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν (δυνάμει) πραγματικότητα καὶ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα. Ἡ δυνάμει πραγματικότης εἶναι ἢ δυνατότης νοουμένη ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἀφηρημένης ταυτότητος, κατ' ἣν εἶναι δυνατόν πᾶν ὅτι εἶναι ταῦτόν ἑαυτῷ, ἤτοι ὅτι δὲν ἀντιφάσκει ἑαυτῷ⁴. Ἡ τυπικὴ λοιπὸν ἔλλειψις ἀντιφάσεως περιέχει τὴν «ἀφηρημένην» ἢ τυπικὴν δυνατότητα, τῆς τὸ κράτος εἶναι εὐρύτατον καὶ περιλαμβάνει μυσίας καὶ κενὰς μορφάς. Σκοποῦμένων δ' ὅμως τῶν ἀναγκαίων ὄρων καὶ τῶν ὑπαρχουσῶν περιστάσεων τὸ κράτος ἐκεῖνο περιορίζεται εἰς τὴν περιοχὴν συγκεκριμένης ἢ πραγματικῆς δυνατότητος. Αὕτη ἔχει διαφοροὺς περιπτώσεις μὴ ἀποκλείουσας τὸ ἐναντίον ὅτι φαίνεται ὡς δυνατόν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀδύνατον. Ἄλλ' εἰν αἱ ἐναντία δυνατότητες ἀποκλεισθῶσιν, οἱ ὄροι πληροῦνται⁵ καὶ τὸ πρᾶγμα συντελεῖται⁶.

¹ 4, 677 ἐξ. 6, 85 ἐξ. 8, 319 ἐξ.

² Ἡ πραγματικότης εἶναι τὸ φαινόμενον ὡς τελεία καὶ ἀκριβῆς ἐκδήλωσις τῆς οὐσίας ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τὸ σύνολον τῶν φαινομένων, οὐ ὅπισθεν οὐδὲν κρύπτεται.

³ Οὕτω νοουμένης τῆς πραγματικότητος ἢ γνωστῆ ἤδη ἀπόφανσις τοῦ Ἐγέλου «πᾶν πραγματικὸν εἶναι ἔλλογον» ἀποβαίνει ἀπλή ταυτολογία. Εἶναι εὐδηλὸς ἢ πλάνη τῶν ἐκλαμβανόντων τὴν πραγματικότητα ὡς ἀντίθετον πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν ιδέαν.

⁴ Δυνατὸν ἄρα εἶναι πᾶν νοητὸν ἔστω καὶ ἀτοπώτατον. Δύναται π.χ. ἢ σελήνη ὡς σῶμα νὰ πέσῃ εἰς τὴν γῆν καὶ ἢ γῆ εἰς τὸν ἥλιον· δύναται ὁ Σουλτάνος νὰ γίνῃ χριστιανὸς καὶ δὴ καὶ πατριάρχης.

⁵ Ἡ κίνησις ἢ μετάγουσα τοὺς ὄρους εἰς τὸ πρᾶγμα ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἢ κίνησις ἢ παράγουσα τὸ πρᾶγμα ἐκ τῶν ὄρων, ἐν οἷς ἐκεῖνο ὑπάρχει δυνάμει, εἶναι καὶ λέγεται ἐν ἐρ γ ε ι α (Tätigkeit). 8, 336.

⁶ Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς πραγματικότητος ἀνήκει τὸ ἐνδεχόμενον καὶ τυχαῖον, ὅπερ ἔχει τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ οὐχὶ ἐν ἑαυτῷ ἀλλ' ἐν ἐτέρῳ· προκύπτει οὐχὶ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἀκολουθίας τῶν πραγμάτων ἀλλ' ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς συρροῆς τῶν περιστάσεων. Εἰρηόσθω ὅτι πρὸς τὸ τυχαῖον ἐν τοῖς γεγονόσιν ἀντιστοιχεῖ τὸ αὐθαιρέτον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βουλήσει.

Τὸ γινόμενον καὶ πραγματικὸν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ μὴ δυναμένου νὰ ἔχη ἄλλως, τοῦ ἀναγκαίου¹. Ὅθεν ἡ ἀνάγκη εἶναι ἡ ἐνότης τῆς (πραγματικῆς) δυνατότητος καὶ τῆς πραγματικότητος. Τὸ γενόμενον ἀπέκλεισε τὸ δυνάμενον νὰ μὴ εἶναι ἢ νὰ εἶναι ἄλλως, ἐπομένως εἶναι ὅτι εἶναι ἀναγκαίως. Ἀλλὰ τὸ ἀναγκαῖον ἤρτηται ἐξ ὄρων καὶ ἔχει λόγους, διὸ εἶναι κατ' ἀκρίβειαν ἐνδεχόμενον ἢ ἀναγκαῖον μόνον ἐφ' ὄροις. Τὸ ὡς ἀληθῶς ὅμως ἀναγκαῖον δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ὄρων καὶ περιστάσεων, ἐξ οἷων προέρχεται ἀναγκαίως τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἔχει ὅλως διαφόρως². Θέτει δηλαδή, ἤτοι προϋποθέτει, αὐτὸ τοῦτο τὸν κύκλον τῶν ὄρων, ἐφ' οἷς πραγματοποιῶνται ἡ δυνατότης εἶναι ἡ ἀνάγκη, ἣτις θέτει καὶ διεγείρει τοὺς ὄρους καὶ τὰς δυνατότητας, ἐξ ὧν ὀφείλει νὰ προέλθῃ τὸ πρᾶγμα, καὶ θέτουσα αὐτὸ ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἑαυτῆς ἐνότητα. Ἡ τοιαύτη ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι δύναμις, οὐχὶ εἰσέτι σκοπός· εἶναι ὅτι εἶναι κατὰ πρῶτον δυνάμει, οὐχὶ ἐνεργεία, τουτέστιν εἶναι τυφλή³.

11. Τὸ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ὑπάρχει, διότι ὑπάρχει, οὐδένα ἔχει ὄρον καὶ λόγον, οὐδὲν διότι. Εἶναι δὲ καθαρὰ οὐσία, ἧς ἡ ὑπαρξις εἶναι ἡ ἀπλῆ ἀνάκλασις εἰς ἑαυτήν. Καὶ ἔχει μὲν ὡς ἀνάκλασις ὄρον καὶ λόγον ἀλλ' ἔχει τοιοῦτον μόνον ἑαυτήν. Ἡ ἀπόλυτος αὕτη οὐσία ὑπόκειται βάσις πάντων τῶν ὄντων καὶ εἶναι ὑπόστασις (Substanz)⁴. Παρὰ τὴν ὑπόστασιν πάντα τὰ ἄλλα εἶναι οὐχὶ ἀναγκαῖα ἀλλὰ τυχαῖα καὶ συμβεβηκότα. Ἡ ὑπόστασις δηλαδή εἶναι ἡ πάντα ἐν ἑαυτῇ ἐμπεριέχουσα πραγματικότης, ἧς ἔξω οὐδὲν ὑπάρχει⁵· τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα δὲν εἶναι μέρη ἀλλ' ἐκδηλώσεις ἐκείνης, ἐξ ἧς περ ἐξέρχονται καὶ εἰς ἣν ἐπανέρχονται⁶. Ἡ μὲν ὑπόστασις εἶναι τὸ σταθερὸν καὶ παραμόνιμον, τὰ δὲ ὄντα ἕκαστα εὐρίσκονται ἐν ἀδιαλείπτῳ μεταβολῇ, γεν-

¹ 4, 680 ἐξ. 6, 87 ἐξ. 8, 322 ἐξ.

² 4, 691 ἐξ.

³ Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐφαντάσθησαν ὡς πεπερωμένον, εἰμαρμένην, τυφλὴν μοῖραν, εἰς ἣν πάντα ἀδυσωπήτως ὑπέικουσι· διὸ καὶ ἐθεοποίησαν καὶ ὠμολόγουν ἐκείνην τελείαν ὑποταγὴν. Ἀλλ' ὁ χριστιανισμὸς ἀντ' αὐτῆς ἀνεκήρυξε τὴν πρόνοιαν. (8, 330 ἐξ. 335).

⁴ 4, 697 ἐξ. 6, 89. 8, 338 ἐξ.

⁵ Εἶναι εὐδηλον ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπόστασις δὲν διαφέρει τῆς οὐσίας τοῦ Σπινόζου, οὗ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν ἐγκρίνει ὁ Ἐγελος, ἀλλ' ἅμα θεωρεῖ αὐτὴν μόνον ὡς βαθμὸν ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἰδέας. (8, 339 ἐξ.).

⁶ Εἰρήσθω καὶ πάλιν ὅτι ἡ ὑπόστασις εἶναι σπουδαία βαθμὶς ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς λογικῆς ἰδέας· δὲν εἶναι αὕτη αὕτη ἡ λογικὴ καὶ ἀπόλυτος ἰδέα ἀλλ' ἡ ἰδέα ἐν τῇ εἰσέτι περιορισμένῃ μορφῇ τῆς ἀνάγκης.

νῶνται καὶ ἀπόλλυνται¹. Ἐν τοῖς παροδικοῖς τούτοις καὶ φθαρτοῖς ἀποκαλύπτεται ἡ δύναμις τῆς ὑποστάσεως. Εἰ μὴ ἦσαν τὰ ὄντα, δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ ὑπόστασις· νῦν δὲ αὕτη ἐκφαίνεται ἐν τῷ ἀφανισμῷ ἐκείνων, φανεροῦται ἐν τῇ κενότητι καὶ οὐδενείᾳ αὐτῶν².

12. Ἡ ὑπόστασις ὡς τοιαύτη εἶναι ἡ ἐνότης τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας, ἐμφανίζεται, ἡ δὲ ἐμφάνεια αὐτῆς ἀποτελεῖ τὴν κίνησιν τῶν συμβεβηκότων, ἥτοι τὴν μετάβασιν αὐτῶν ἐκ τῆς δυνατότητος εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὰνάπαλιν. Ἡ κίνησις αὕτη εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ὑποστάσεως, ἥτις τοιουτοτρόπως γίνεται ἐνεργείᾳ φανέρωσις ἑαυτῆς. Ἐνεργεῖ ἄρα ἡ ὑπόστασις οὐχὶ ἐπὶ τι ἄλλο ἀλλ' ἐφ' ἑαυτήν, τ.ε. ἐπὶ τὰ συμβεβηκότα, ἅπερ αὐτὴ θέτει, ἐν οἷς ἐμφανίζεται καὶ ἅτινα ἀναιρεῖ. Ὡς ταυτότης τῆς κινήσεως ἡ ὑπόστασις συμπτύσσει τὰ συμβεβηκότα καὶ ἀποτελεῖ τὴν ὁλότητα αὐτῶν· καὶ πάλιν τὰ συμβεβηκότα, ἐν οἷς ἐμφανίζεται ἡ ἐνέργεια, ἀποτελοῦσι τὴν ὅλην ὑπόστασιν. Διότι ἡ ὑπόστασις ἄνευ τῶν συμβεβηκότων εἶναι ἀπλῆ ἀφαίρεσις, εἶναι ἡ ἀδιόριστος ταυτότης ἢ δυνατότης³. Καθ' ὅσον δὲ ἡ ὑπόστασις γεννᾷ καὶ ἀναιρεῖ τὰ συμβεβηκότα, εἶναι αἷτιον, ἐνῶ τὰ συμβεβηκότα εἶναι ἀποτέλεσμα⁴. Ἡ ἄρνησις ἢ ἡ ἐπιστροφή τῆς ὑποστάσεως εἰς ἑαυτὴν ἐπάγει τὴν σχέσιν τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν διαφορὰν αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος⁵. Τὸ αἷτιον ὡς ἐνέργεια τῆς ὑποστάσεως δὲν εἶναι αἷτιον ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἀποτελέσματος καὶ ἐν τῷ ἀποτελέσματι, διότι αἷτιον μὴ ἐνεργοῦν καὶ μὴ παράγον ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι αἷτιον⁶. Καὶ

¹ Ἡ ὑπόστασις εἶναι τὸ δι' ἑαυτοῦ ὑπάρχον καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖον ὄν· τὰ δὲ συμβεβηκότα, οἷα εἶναι τὰ καθ' ἕκαστον, θεωροῦνται ὡς τυχαῖα ἢ ἀπλῶς δυνατά, ἅτινα εἶναι μὲν ἀλλ' ἠδύναντο καὶ νὰ μὴ ἦσαν. Ταῦτα ὑπομιμνήσκουσιν αὐτομάτως τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σπινόζου. Ῥητέον δ' ἐνταῦθα ὅτι ὁ Ἐγκελος πολλαχοῦ καὶ διεξοδικῶς ὑπερμυχεῖ τοῦ περικλεοῦς φιλοσόφου κατὰ τῆς μομφῆς ἐπὶ ἀθεΐᾳ. Ὄντως ἡ θεωρία αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀθεΐα ἀλλὰ πανθεΐα· ἡ πανθεΐα ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων, ὁ κόσμος, εἶναι ὁ θεός, ἀλλὰ τὸναντίον ὅτι ἡ αὐτοτέλεια καὶ πραγματικότης τοῦ κόσμου ἀφανίζεται. Λοιπὸν ἡ προκειμένη πανθεΐα εἶναι κυρίως εἰπεῖν «ἀκοσμία» (8, 340).

² Ἡ ὑπόστασις εἶναι ἡ κραταιὰ οὐσία, τὰ δὲ καθ' ἕκαστον ἀσθενῆ καὶ παροδικὰ καὶ μηδαμινά.

³ Ἡ ὑπόστασις θέτουσα καὶ αἷρουσα τὰ συμβεβηκότα, τοὺς τρόπους αὐτῆς, θέτει ἑαυτὴν ὡς ὑπόστασιν ἐνεργὸν καὶ ὡς δύναμιν ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων.

⁴ Ἡ αἷτια (Ursache) διαφέρει τοῦ λόγου (Grund), διότι οὗτος μὲν εἶναι ἀφορμὴ, ἐξ ἧς προέρχεται τι, ἐκείνη δὲ εἶναι δημιουργὸς ἐνέργεια.

⁵ 4, 704 ἐξ. 6, 89 ἐξ. 8, 341 ἐξ.

⁶ Τὸ αἷτιον εἶναι αἷτιον μόνον ἐφ' ὅσον παράγει ἀποτέλεσμα· τὸ αἷτιον

τὸ ἀποτέλεσμα πάλιν δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἄλλως ἢ καθ' ὅσον ἔχει αἷτιον. Αἷτιον λοιπὸν καὶ αἷτιατὸν ἀποτελοῦσιν ἀδιόριστον ἐνότητᾶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τίθεται νῦν μὲν ὡς αἷτιον νῦν δὲ ὡς ἀποτέλεσμα. Ἐὰν δὲ διαφέρωσιν ἀλλήλων κατὰ τὴν μορφήν, οἷα εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ τιθέναι καὶ τοῦ τίθεσθαι, ὅμως τὸ περιεχόμενον εἶναι τὸ αὐτό¹.

13. Τὸ αἷτιον ἐν τῇ συνήθει σημασίᾳ τῆς αἷτιώδους σχέσεως εἶναι πεπερασμένον, διότι τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ εἶναι πεπερασμένον² ὡς αἷτιον δὲ ἔχει ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐνεργητικὴ ὑπόστασις, εἶναι αἷτιῶδες, τουτέστι γίνεται καὶ αὐτὸ αἷτιον καὶ ὡς τοιοῦτον ἔχει ἀποτέλεσμα³. Οὕτω γεννᾶται ἄπειρος πρόοδος, ἀόριστος σειρὰ ἀνιοῦσα καὶ κατιοῦσα αἷτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων⁴. Ἡ αἷτιώδης δηλαδὴ σχέσις παρέχει τινὰ ἐπ' ἄπειρον χωροῦσαν ἄλυσιν αἷτιῶν καὶ αἷτιατῶν, ἐν ἧ ἕκαστον μέλος εἶναι αἷτιον ἅμα καὶ ἀποτέλεσμα. Ἐὰν ἡ τοιαύτη ἐπ' ἄπειρον πρόοδος ἀναιρεῖται καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀντίφασις διαλύεται, καθ' ὅσον ἡ ἀπὸ τῶν αἷτιῶν εἰς τὰ αἷτιατὰ καὶ ἀπὸ τῶν αἷτιατῶν εἰς τὰ αἷτια χωροῦσα εὐθύγραμμος πορεία διαγράφει τρόπον τινὰ κύκλον ἀνακλωμένη καὶ ἐπιστρέφουσα εἰς τὴν ἑαυτῆς ἀρχήν· τὸ ἀποτέλεσμα ἐπανέρχεται εἰς τὴν οἰκείαν αἷτιαν. Αἷτιον καὶ ἀποτέλεσμα ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα, ὅθεν προκύπτει ἡ σχέσις τῆς ἐπαλληλοῦ ἐπενεργείας, τῆς ἀμοιβαίας δράσεως (Wechselwirkung)⁵.

προώριται νὰ ἔχη ἀποτέλεσμα καὶ τὸ ἀποτέλεσμα πάλιν νὰ ἔχη αἷτιον. Ἐν τῷ αἷτιῳ ὡς τοιοῦτῳ εὐρίσκεται τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἐν τῷ ἀποτελέσματι τὸ αἷτιον.

¹ Ἡ κατὰ τὸ περιεχόμενον ταυτότης αἷτιου καὶ ἀποτελέσματος ἀπαντᾷ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πεπερασμένοις. Ἡ βροχὴ π.χ. (αἷτιον) καὶ ἡ ὑγρασία (ἀποτέλεσμα) ἔχουσι τὸ αὐτὸ περιεχόμενον (τὸ ὕδωρ). (4, 705. 8, 342).

² Τὸ περιεχόμενον τῶν πεπερασμένων ὑποστάσεων εἶναι πεπερασμένον.

³ Ἐνῷ ἡ (ἄπειρος) ὑπόστασις ὑπάρχει αἷτια ἑαυτῆς καὶ παντελῆς ὁλότης, ἕκαστον τῶν συμβεβηκότων πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἐπακολουθήμα μερικῆς τινος αἷτίας, ἧτις πάλιν ὡς μερικὴ εἶναι ἀδιανόητος καθ' ἑαυτὴν καὶ ἔξω τῆς ἑαυτῆς αἷτίας· καὶ αὕτη ἀνάγεται εἰς ἄλλην καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον.

⁴ Πεπερασμένοι ὑποστάσεις εἶναι φορεῖς τῆς αἷτιώδους σχέσεως καὶ ἡ σειρὰ τῶν αἷτιῶν καὶ τῶν αἷτιατῶν εἶναι ἄπειρος· ἀτελεύτητος μὲν πρόοδος ἀνάγει ἀπὸ αἷτιου εἰς αἷτιον ἀτελεύτητος δὲ πορεία κατάγει ἀπὸ ἀποτελέσματος εἰς ἀποτέλεσμα.

⁵ 4, 717 ἔξ. 6, 92. 8, 345 ἔξ. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν αἷτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων Α Β Γ Δ..., τὸ Β π.χ. εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ Α καὶ αἷτιον τοῦ Γ. Ἐκαστον δὲ ἀποτέλεσμα οὐ μόνον γεννᾷ ὡς αἷτιον νέον ἀποτέλεσμα ἀλλὰ καὶ ἀντιδρᾷ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ αἷτιον. Τὸ Β φέρ' εἰπεῖν εἶναι μὲν αἷτιον τοῦ Γ εἶναι δὲ οὐχ ἧττον αἷτιον καὶ τοῦ Α. Καὶ ἀληθῶς τὸ Α δὲν θὰ ἦτο αἷτιον, εἰ μὴ παρῆγε τὸ Β.

14. Ἡ ἐπάλληλος ἐπενέργεια εἶναι τῆς αἰτιώδους σχέσεως τελείωσις, εἰς ἣν ἡ διάνοια καταφεύγει μὴ εὐρίσκουσα ἐπαρκῆ τὴν ἐπ' ἀπειρον πρόοδον αἰτίων καὶ αἰτιατῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ σχέσηις αὕτη εἶναι ἥκιστα ἀποχρῶσα, διότι τὰ οἰκεῖα μέλη ἐμφαίνουσι τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ πράγματος καὶ οὐχὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ταύτης ἐρικνουόμεθα μόνον ἐὰν ἀμφοτέρωθεν τὰ μέρη τῆς ἀναφορᾶς ἄρωμεν θεωροῦντες ὡς φάσεις (στιγμᾶς) ὑψηλοτέρου ὅρου, τῆς ἐννοίας¹. Τὰ δύο περιεχόμενα ἐμφανίζονται κατ' ἀρχὰς ὡς συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα καὶ ὑποκείμενα εἰς τὴν ἀνάγκην· ἀλλ' ἡ πορεία τῆς ἐρεῦνης δεικνύει ὅτι δὲν εἶναι ξένα πρὸς ἄλληλα, δὲν εἶναι δύο ὑποστάσεις ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπόστασις, μία καὶ ἡ αὐτὴ αἰτία, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, εἶναι δύο ὄψεις ἑνὸς ὅλου. Τὸ αἷτιον λοιπὸν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, αὐτὴ ἄρα ἡ πραγματικότης καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόστασις, ἀνυψοῦνται εἰς τὴν ἐνότητα αὐτῶν, τὴν ἐννοιαν, ἥτις εἶναι τὸ κράτος τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας².

8. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

1. Ἡ ἐννοια εἶναι ἡ ἀληθῆς ἀρχὴ τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας³,

τουτέστιν ἔνεκα τοῦ Β εἶναι τὸ Α αἷτιον. Διὸ τὸ Β δὲν εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα ἀλλὰ καὶ αἷτιον τοῦ αἷτιου Α. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀναγκαίας ἀνακλάσεως πᾶν ἀποτέλεσμα εἶναι αἷτιον τοῦ αἷτιου αὐτοῦ καὶ πᾶν αἷτιον εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἑαυτοῦ ἀποτελέσματος. Ἡ βροχὴ λ.χ. εἶναι αἷτιον τῆς ὑγρασίας καὶ πάλιν ἡ ὑγρασία αἷτιον τῆς βροχῆς. Ὁ χαρακτήρ καὶ τὰ ἥθη λαοῦ τινος εἶναι τὸ αἷτιον τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ καὶ πάλιν οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ νόμοι εἶναι τὸ αἷτιον τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἠθῶν.

¹ Θεωροῦντες π.χ. τὰ ἥθη λαοῦ τινος (οἶον τοῦ Σπαρτιατικοῦ) ὡς ἀποτέλεσμα τῆς νομοθεσίας καὶ τὴν νομοθεσίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἠθῶν ἔχομεν μὲν ἴσως εἰκόνα τοῦ λαοῦ ἀκριβῆ ἀλλὰ δὲν θεραπεύομεν τὴν ἀξίωσιν τοῦ πνεύματος· διότι δὲν ἐννοοῦμεν διατί ἐκεῖνος εἶχε τοιαῦτα ἥθη καὶ τοιοῦτους νόμους. Εἰς τὸ ζητούμενον τότε μόνον φθάνομεν, ὅταν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ πολίτευμα καὶ τὰ παραπλήσια μὴ ἐκλαμβάνωμεν ἤδη ὡς αὐτοτελῆ μέρη ἐπ' ἄλληλα ἐνεργοῦντα· ἀλλὰ θεωρῶμεν ὡς φάσεις (στοιχεῖα) μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας, τουτέστιν ὅταν εὐρωμεν τὴν ἐνδόμυχον φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν, τὴν ἐννοιαν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος λαοῦ. (8, 346. ἐξ.).

² Ἡ ἐλευθερία συμπύπτει εἰς ταῦτὸ πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἡ δὲ ἀνύψωσις τῆς ἀνάγκης εἰς τὴν ἐλευθερίαν εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ὑποστάσεως εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἡ ὑπόστασις εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀναγκαῖα οὐσία, ἥτις ὑπάρχει δι' ἑαυτῆς καὶ εἶναι αἷτια ἑαυτῆς (causa sui)· εἶναι ἄρα κατὰ βάθος ὑποκείμενον, ὅπερ σὺν τῇ ἀναπτύξει καθίσταται ἐμφανέστερον. «Ἡ ἀλήθεια τῆς ἀνάγκης εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς ὑποστάσεως εἶναι ἡ ἐννοια». (6, 93. 8, 348).

³ 5, 5 ἐξ. 6, 93. 8, 349 ἐξ.

ἄπερ ἐπιστρέφουσιν ἀμφοτέρω εἰς ἐκείνην ὡς τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν¹. Εἰ καὶ κατὰ τὴν διαλεκτικὴν ἀνάπτυξιν ἡ ἔννοια εἶναι ὑστέρω, ὅμως κατ' ἀλήθειαν ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τοῦ ὄντος καὶ τῆς οὐσίας². Ἡ περὶ τούτων διδασκαλία, ἥτοι ἡ ἀντικειμενικὴ Λογικὴ³, παρέχει ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας, ἧς ἡ γένεσις εἶναι ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τῆς ὑποστάσεως διὰ τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἐπαλλήλου ἐπενεργείας. Ἡ ἐν τῇ ὑποστάσει δηλαδὴ κρατοῦσα τυφλὴ ἀνάγκη ἀποκαλύπτεται καὶ ἐρμηνεύεται δι' ἑτέρας ὑψηλοτέρας ἀρχῆς, τῆς ἐννοίας, ἣτις τὰ ἐν τῇ ὑποστάσει διεσπαρμένα καὶ μόνον διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ δεσμοῦ τῆς ἀνάγκης συναπτόμενα στοιχεῖα ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῇ ἐν ἐλευθέρῳ ἐνότητι. Ἡ ἔννοια εἶναι ὑποκείμενον, ἐγὼ ἢ αὐτοσυνειδησία, ἣτις ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ (ὁ λόγος) πάσης γνώσεως, πασῶν τῶν ἀληθῶν καὶ ἀντικειμενικῶν ἐννοιῶν· αἱ ἔννοιαι ὡς ἀληθεῖς πραγματοποιῶνται, γίνονται ἀπὸ ὑποκειμενικῶν ἀντικειμενικῶν, ὧν ἀμφοτέρων ἡ ἐνότης ἀποτελεῖ τὴν ἰδέαν. Αἱ ἔννοιαι ἄρα τῆς καθαρᾶς αὐτοσυνειδησίας προηγουῦνται τῶν πραγμάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν διαφέρουσι σφόδρα τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀφαιρετικῆς διανοίας, περὶ ὧν διαλαμβάνει ἡ συνήθης καὶ σχολικὴ Λογικὴ⁴. Αἱ ἔννοιαι ἐκεῖναι δὲν εἶναι, ὡς αὗται, γενικαὶ καὶ ἀφηρημέναι παραστάσεις, νεκροὶ καὶ κενοὶ τύποι, ἀλλὰ μορφαὶ συγκεκριμέναι⁵ χρησιμεύουσαι ὡς φορεῖς τοῦ περιεχομένου τῶν πραγμάτων

¹ Ἡ ἔννοια (Begriff παρὰ τὸ begreifen) σημαίνει κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον σύνθεσιν ἀρρήκτως συνημμένων στοιχείων, διακρινομένων καὶ ὅμως ταυτιζομένων. Διὰ τὴν ἐνεργητικότητα αὐτῆς ἡ ἔννοια τοῦ Ἐγέλου πρέπει νὰ παραβληθῇ οὐχὶ τόσον πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Πλάτωνος ὅσον πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν ἐντελέχειαν τοῦ Ἀριστοτέλους.

² Ἡ ἔννοια ἐκδηλοῦται ὡς ὄν καὶ ἄρχεται ὡς οὐσία νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς ἑαυτήν.

³ Οἱ διορισμοὶ τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας ἐφαρμόζονται εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον, διὸ καὶ τὰ εἰς ἐκείνους ἀναφερόμενα δύο πρῶτα μέρη ἀποτελοῦσι τὴν ἀντικειμενικὴν Λογικὴν· τοῦναντίον δὲ τὸ τρίτον μέρος τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς ἐννοίας ποιεῖ, καθὰ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηται (σελ. 78), τὴν ὑποκειμενικὴν Λογικὴν.

⁴ Πρέπει νὰ διακρίνηται ἡ συνήθης ἔννοια ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς. Ἐὰν μέλλῃ νὰ ἐξετασθῇ ἱστορικῶς, πῶς ἔχει ἡ παράστασις καὶ ἡ νόησις, ἀρκεῖ πάντως ἡ διήγησις ὅτι ἀρχόμεθα ἀπὸ συναισθημάτων καὶ ἐποπτειῶν καὶ ὅτι ἡ διάνοια ἐξέλκει ἐξ αὐτῶν τὸ γενικὸν ἢ τὸ ἀφηρημένον. Ἡ φιλοσοφία ὅμως δὲν εἶναι διήγησις τοῦ γινομένου ἀλλὰ γνώσις τοῦ ἐν αὐτῷ ἀληθοῦς.

⁵ Ἡ ἔννοια δύναται βεβαίως νὰ κληθῇ ἀφηρημένη, καθ' ὅσον δὲν εἶναι προσιτὴ εἰς τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἀλλ' εἶναι πάλιν συγκεκριμένη διότι περιέχει ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῆς τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ δὴ ὅλον τὸν πλοῦτον τῶν διορισμῶν ἀμφοτέρων τούτων τῶν βαθμίδων.

καὶ ἀρχὴ πάσης ζωῆς¹. Ὡσαύτως αἱ ἀντικειμενικαὶ ἔννοιαι χρησιμεύουσιν ἐν τῇ φύσει ὡς ἡ ὀργανικὴ ζωὴ, ὡς λ.χ. τὸ φυτόν ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ σπόρου, ἐν ᾧ περιέχεται ὅλον ἐκεῖνο κατὰ τρόπον ἰδεατόν.

2. Ἡ διαλεκτικὴ πορεία τοῦ εἶναι ἐστὶν ἡ μετάβασις εἰς ἕτερον καὶ ἡ διαλεκτικὴ πορεία τῆς οὐσίας ἐστὶν ἡ ἐμφάνεια ἢ ἀνάκλασις εἰς ἄλλο. Ἐπὶ τῆς κινήσεως τῆς ἐννοίας δὲν εἶναι οὔτε μετάβασις οὔτε ἐμφάνεια ἐν ἄλλῳ ἀλλ' ἀπλῶς ἀνάπτυξις². Ἡ περὶ ἐννοίας θεωρία διακρίνει α) τὴν ὑποκειμενικὴν ἢ εἰδολογικὴν ἐννοιαν, β) τὴν εἰς ἄμεσον ὑπαρξίν διορισθεῖσαν ἐννοιαν, ἢτοι τὴν ἀντικειμενικότητα, γ) τὴν ἐνότητα τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος, τ. ἔ. τὴν ἰδέαν ἢ τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν³.

3. Ἡ ἐννοία εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀρχέγονος καὶ πάντων περιληπτικὴ ἐνότης, κατ' ἀκολουθίαν εἶναι καθολικὴ καὶ δὴ ἔχει οὐχὶ παρηγημένην καὶ ἀφηρημένην ἀλλὰ γενεσιουργὸν καὶ συγκεκριμένην καθολικότητα⁴. Δὲν εἶναι ἐπακολούθημα τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ὑποκειμενικῆς ἡμῶν ἐνεργείας ἀλλὰ τοῦναντίον εἶναι ἡ πρώτη ἀληθινὴ ἀρχὴ αὐτῶν· τὰ πράγματα εἶναι ὅτι εἶναι διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ἐνοι-

¹ Συνήθως ἀποβλέπουσι μόνον εἰς τὴν μορφήν τῆς ἐννοίας, οὐχὶ καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον, ἐξ οὗ θὰ ἐξηρεῖτο ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος. Ἐπὶ τῆς ἐννοίας δὲν παρατηρεῖ ὁ φιλόσοφος — αἱ λογικαὶ μορφαὶ τῆς ἐννοίας ἦσαν νεκρά, ἀδρανῆ καὶ ἀδιάφορα δοχεῖα παραστάσεων ἢ νοημάτων, θὰ ἦτο ἡ γνώσις αὐτῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἄγαν περιττὴ καὶ ἀνωφελεῖς ἱστορία. Νῦν δὲ τοῦναντίον ὡς μορφαὶ τῆς ἐννοίας εἶναι τὸ ζῶν πνεῦμα πάσης πραγματικότητος καὶ ἐν τῷ πραγματικῷ ἀληθὲς εἶναι μόνον ὅτι εἶναι τοιοῦτο διὰ τῶν μορφῶν τούτων, δι' αὐτῶν καὶ ἐν αὐταῖς.

² Ἡ ἐννοία ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς μένει ἐν ἑαυτῇ, οὐδὲν νέον προστίθεται εἰς τὸ περιεχόμενον ταύτης καὶ μόνον μεταβολὴ μορφῆς παράγεται (8, 356).

³ 5, 34. 6, 356. 8, 92. Εἰς τὴν περὶ ἐννοίας διδασκαλίαν ὁμολογεῖ ὁ Ἐγγελοσπουδαιοτάτους προδρόμους δύο μεγάλους φιλοσόφους, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Κάντιον. Ἐκεῖνος μὲν διηρέησε καὶ ἀνέπτυξε τοὺς τύπους τῆς νοήσεως, οὗτος δὲ διὰ τῆς συνθετικῆς ἐνότητος τῆς καταλήψεως ὑπεστήσατο τὴν βῆσιν τῆς ἀληθοῦς ἐξηγήσεως τῆς ἐννοίας.

⁴ Πρέπει ἐπιμελῶς νὰ φεύγωμεν τὴν σύγχυσιν τοῦ ἀληθῶς καθολικοῦ πρὸς τὸ ἀπλῶς κοινόν. Τὸ κοινόν (ἢ γενικὴ παράστασις, ἢ ἀφηρημένη καθολικότης) δημιουργεῖται ὑπὸ τῆς διανοίας, ἣτις παραβάλλουσα τὰς παραστάσεις χωρίζει τὰ διάφορα γνωρίσματα καὶ συνάπτει τὰ ὅμοια. Ἐπὶ τῆς ἀφῆρησιν εἶναι ἡ καθολικὴ βούλησις καὶ ἄλλο ἢ κοινὴ (πάντων) βούλησις· ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ ἔλλογος καὶ σύμφωνος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ λαοῦ βούλησις αὕτη δὲ ἡ ἐνδεχομένως ἀντικειμένη πρὸς τὸν λόγον καὶ τὸν σκοπόν.

κούσης καὶ ἐμφαινομένης ἐν αὐτοῖς ἐννοίας¹. Ἡ καθολικὴ λοιπὸν ἐννοία εἶναι συγκεκριμένη, διακρίνει δὲ ἑαυτὴν ἀφ' ἑαυτῆς καὶ προσδιορίζει ἑαυτήν, ἐν ᾧπερ προσδιορισμῷ εἶναι «μερικὴ ἐννοία», «τὸ ὠρισμένον γένος», τὸ εἶδος. Ἀλλὰ τὸ μερικὸν εἶναι καὶ καθολικόν, τὸ εἶδος εἶναι καὶ γένος καὶ ὡς τοιοῦτον ὑπάρχει δεκτικὸν ἐιδικεύσεως, ἣτις χωρεῖ περαιτέρω μέχρι τῆς ἀτομικότητος². Ἡ ἀτομικὴ ἐννοία εἶναι ἢ συνέχεια καὶ συμπλήρωσις τῆς μερικεύσεως καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ μερικοῦ. Καθολικότης καὶ μερικότης καὶ ἀτομικότης εἶναι τὰ συστατικὰ στοιχεῖα (στιγμαί, φάσεις, βαθμίδες) τῆς ἐννοίας καὶ ἀφηρημένως λαμβανόμεναι εἶναι ὅτι ἐν τῇ οὐσίᾳ ἢ ταυτότητι καὶ ἢ διαφορᾷ καὶ ὁ λόγος. Εἶναι δὲ τὸ καθολικὸν τὸ αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ ἀκριβῶς ἐν τῇ σημασίᾳ ὅτι ἐν τούτῳ περιέχονται συγχρόνως τὸ τε μερικὸν καὶ τὸ ἀτομικόν. Προσέτι δὲ τὸ μερικὸν εἶναι τὸ διάφορον ἢ ὁ προσδιορισμὸς ἐν τῇ σημασίᾳ ὅτι εἶναι καθολικόν τε καὶ ἀτομικόν. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἀτομικὸν εἶναι ὑποκείμενον ἐμπεριέχον τὸ γένος καὶ τὸ εἶδος³.

4. Ἡ ἐννοία εἶναι ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ ἐνωσις τῶν βαθμίδων αὐτῆς· οὕτω τὸ ἀτομικὸν ἀπωθεῖ καὶ ἅμα περιέχει τὸ μερικὸν καὶ τὸ γενικόν. Ἡ τοιαύτη ἀπώσις καὶ ἡ ἀναφορὰ ἀποτελεῖ τὴν κρίσιν⁴. Κατὰ ταύτην δὴ ἀναπτύσσονται καὶ χωρίζονται αἱ βαθμίδες τῆς ἐννοίας (ὡς ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον) καὶ πάλιν ἀμέσως συνάπτονται ἢ ταντίζονται (διὰ τοῦ συνδεδεικτοῦ ἐστὶ)⁵. Εἰς τὴν φύσιν τῆς κρίσεως

¹ Ὅτι ἡ ἐννοία προηγείται τῶν πραγμάτων καὶ εἶναι ἡ δημιουργὸς αὐτῶν ἐνέργεια μὴ χηρῆσα ὕλης, μαρτυρεῖ ἡ θρησκευτικὴ ἡμῶν συνείδησις ὁμολογούντων ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενὸς ἢ ἄλλως ὅτι ὁ κόσμος καὶ τὰ πεπερασμένα προῆλθον ἐκ τῆς πληρώσεως τῶν θείων νοημάτων καὶ βουλευμάτων. (8, 361).

² 5, 42 ἐξ. 6, 99. 8, 362 ἐξ.

³ Οὕτω τίθενται ἀχωρίστως αἱ βαθμίδες τῆς ἐννοίας μετὰ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν· καθολικότης καὶ μερικότης καὶ ἀτομικότης ἀποτελοῦσιν ἀδιαίρετον ἐνότητα, ὥστε ἐκάστη αὐτῶν ἀνευρίσκειται ἐν τῇ ἄλλῃ. Ὅθεν προέρχεται ἡ σαφήνεια τῆς ἐννοίας, ἐν ἣ ἐκάστη διαφορὰ οὐδεμίαν ἐπάγει διάσπασιν ἢ διατάραξιν· ἡ ἐννοία διατηρεῖ τὴν διαφάνειαν αὐτῆς.

⁴ Ἡ κρίσις δηλοῖ τὴν ταυτότητα τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν αὐτοῦ· ἐμφαίνει τὴν ἀνάλυσιν τοῦ καθολικοῦ εἰς τοὺς οἰκείους διορισμούς. Διὸ καὶ ἐπιγοεῖ ὁ Ἐγγελοσ τὴν ἐτυμολογίαν, καθ' ἣν κρίσις (U r t e i l παρὰ τὸ Teil) σημαίνει μερισμόν.

⁵ 5, 65 ἐξ. 6, 101. 8, 364 ἐξ. Εἶναι εὐνόητον ὅτι κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ κρίσει ἀνεξάρτητοι ἐννοιαί, ἀς ἡμεῖς νῦν συνδέομεν. Δὲν προσθέτομεν ἡμεῖς εἰς τι ὑποκείμενον τὸ κατηγορούμενον, δὲν συνάπτομεν

ἀνήκει τὸ ὅτι τὸ κατηγορούμενον ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑποκείμενον κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ καθολικοῦ πρὸς μερικὸν ἢ ἀτομικόν¹. Ὅπερ δὲ ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι ἡ κρίσις θεωρεῖται ὡς ἀναγκαία μορφή οὐχὶ μόνον τοῦ νοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν πραγμάτων. Πάντα εἶναι κρίσεις, τουτέστιν ἀτομικά, ἅπερ εἶναι καθ' ἑαυτὰ καθολικότης, ἐσωτερικὴ φύσις ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, πάντα εἶναι καθολικότης ἀτομικειθεῖσα. Ἐν πᾶσι δηλαδὴ διακρίνονται καὶ ἅμα ταυτίζονται τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀτομικόν². Ἐκαστον πρῶτον, ὅταν ἀναπτύσῃ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, ἐμφανίζεται ὡς ἔννοια ἀναλύουσα τὰ οἰκεία κατηγορήματα, ἤτοι ἀποκαλύπτεται ὡς κρίσις³.

5. Πρὸς τοὺς τρεῖς βαθμούς, τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἔννοιαν, ἀντιστοιχοῦσι τρία εἴδη κρίσεων, α) ἡ κρίσις τῆς ἀμέσου (ὠρισμένης) ὑπάρξεως, β) ἡ τῆς οὐσίας, γ) ἡ τῆς ἐννοίας. Ἐπειδὴ δ' ἐν τῇ οὐσίᾳ διακρίνεται ἡ ἐπιστροφή (ἀνάκλισις) καὶ ἡ ἀνάγκη, ἀναλύεται ἡ κρίσις τῆς οὐσίας εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τὴν τῆς ἀνάγκης. Οὕτως ἔχομεν ἐν ὅλῳ τέσσαρα κρίσεων εἴδη ἔχοντα σειρὰν βαθμολογικῆς ἀναπτύξεως, τ. ἔ. τὸ εἶδος τῆς ἀμέσου ὑπάρξεως, τὸ τῆς ἐπιστροφῆς, τὸ τῆς ἀνάγκης, τὸ τῆς ἐννοίας⁴. Ἡ κρίσις τῆς ἀμέσου ὑπάρξεως εἶναι ἡ ἄλλως λεγομένη ποιοτικὴ κρίσις ἢ κρίσις τοῦ ποιοῦ. Κατὰ ταύτην εἰς ἀτομικὸν ὑποκείμενον ἀναφέρεται καθολικὸν κατηγορούμενον (θετικὴ κρίσις). Ἀλλ' ἔνεκα τῆς καθολικότητος τοῦ κατηγορουμένου ἐπ'ἀνάγκης νὰ καθορισθῇ τὸ ὑποκείμενον ἀκριβέστερον δι' ἀποκλείσεως τινῶν κατηγορουμένων (ἄρνητικὴ κρίσις). Ἀκριβέστερον δ' εἰπεῖν τὸ ἀτομικὸν εἶναι ταῦτ' ἑαυτῷ (κρίσις ταυτότητος) ἢ ἄρνησις παντὸς ὅ τι δὲν εἶναι ἐκεῖνο (ἄπειρος κρίσις)⁵.

6. Ἡ κρίσις τῆς ἐπιστροφῆς⁶ εἶναι ἡ συνήθως λεγομένη ποσοτικὴ διαφόρους ἐννοίας ἀλλ' ἀπλῶς διαγινώσκουσα τὴν προσάλληλον σχέσιν τῶν βαθμίδων μιᾶς ἐννοίας. (Δὲν ἐπινοοῦμεν ἀλλ' ἀναγνωρίζομεν ὅ τι ἐστὶ).

¹ Ἐνθα ἡ τοιαύτη σχέσις λείπει, ἔχομεν οὐχὶ κρίσιν ἀλλὰ πρότασιν. Αἱ προτάσεις δηλοῦσι κατάστασιν, ἀτομικὴν πρᾶξιν, προσταγὴν καὶ τὰ παραπλήσια. Αἱ ἀποφάνσεις π. χ. «ἐκοιμήθην τὴν νύκτα καλῶς», «ὁ Καῖσαρ διέβη τὸν Ρουβίκωνα», «φέρετε ἄρμ» εἶναι προτάσεις, οὐχὶ κρίσεις. (β, 103).

² Ἐκαστον ἀντικείμενον (π. χ. οὐράνιον σῶμα) ἔχει ἴδιον κέντρον καὶ ὁμῶς ὑποτάσσει ἑαυτὸ εἰς ἄλλο χρησιμεῖον ὡς κοινόν καὶ καθολικόν κέντρον. Ἡ τοιαύτη ὑποταγὴ εἶναι κρίσις.

³ β, 103. 8, 367.

⁴ β, 74 ἐξ. 6, 105 ἐξ. 8, 372 ἐξ.

⁵ Ἡ ἄμεσος κρίσις δηλοῖ ἄμεσον ποιότητα καὶ σχηματίζεται εὐκόλως διὰ τῆς κατ' αἰσθησίν παρατηρήσεως.

⁶ β, 91 ἐξ. 6, 106 ἐξ. 8, 375 ἐξ.

κρίσις ἢ κρίσις τοῦ ποσοῦ. Κατὰ ταύτην καθολικὸν κατηγορούμενον ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑποκείμενον, ὅπερ εἶναι ἀτομικὸν (κρίσις ἀτομική) ἢ μερικὸν (κρίσις μερική) ἢ καθολικὸν (κρίσις καθολική). Ἐνῶ ἐν τῇ κρίσει τῆς ἀμέσου ὑπάρξεως τὸ ὑποκείμενον ἐθεωρεῖτο ἐν τῇ ἀμέσῳ ἀτομικότητι αὐτοῦ, ἐν τῇ κρίσει τῆς ἐπιστροφῆς θεωρεῖται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τι ἄλλο. Τὸ ὑποκείμενον δηλαδὴ ἀναφερόμενον πρὸς τι ἄλλο προσλαμβάνει καθολικὸν διορισμόν, ὅστις ἔχει τὴν σημασίαν τῆς σχετικότητος (ὠφέλιμον, ἐπικίνδυνον, βαρῦ, ὄξυ κ.τ.τ.) καὶ δὲν περιορίζεται εἰς τὸ ἀτομικὸν ἀλλ' ἐκτείνεται εἰς τὰ εἶδη καὶ εἰς ὅλον τὸ γένος¹. Οὕτω σχηματίζεται ἢ καθολική κρίσις ἐμφαίνουσα τὴν ἔννοιαν τοῦ γένους ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον ἀναφέρονται εἰς ἄλληλα διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν φύσεως, κατὰ σχέσιν τῆς ἀνάγκης ἢ κρίσις τῆς ἐπιστροφῆς μεταβαίνει εἰς τὴν τῆς ἀνάγκης.

7. Ἡ κρίσις τῆς ἀνάγκης εἶναι ἢ κρίσις τῆς ἀναφορᾶς, ἢτοι ἢ κατηγορική καὶ ἢ ὑποθετική καὶ ἢ διαζευκτική. Ἐκαστον δηλαδὴ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ ἀποτελοῦντος τὴν φύσιν καὶ ὑπόστασιν αὐτοῦ. Τοῦτο εἶναι κατηγορική κρίσις, καθ' ἣν τὸ ὑποκείμενον ἔχει τὴν οὐσιώδη καὶ ἔμμονον φύσιν του ἐν τῷ κατηγορουμένῳ καὶ εἶναι μερικὸς διορισμὸς αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ κατηγορούμενον ἢ τὸ γένος εἶναι ὁ γενεσιουργὸς λόγος τοῦ ὑποκειμένου ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον ἔχουσιν ἐσωτερικὴν ἀναγκαίαν ἀναφοράν, ἣτις πραγματοποιμένη φέρει τὴν ὑποθετικὴν κρίσιν (εἴ ἐστὶν Α, ἔστι Β καὶ τὰν ἀπαλιν). Ἡ τοιαύτη κρίσις δηλοῖ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου ἐνότητα κατὰ τὴν μορφήν ἄλλ' ἢ ἀνάγκη τῆς μορφῆς κρύπτει καὶ ἐπιφέρει τὴν τοῦ περιεχομένου. Τὸ καθολικὸν ἢ τὸ γένος τίθεται πρῶτον ἐν τῷ ἀπλῷ διορισμῷ αὐτοῦ ὡς ὑποκείμενον ἔπειτα δ' ἐν τῇ ὁλότητι τῶν οἰκείων εἰδῶν ὡς κατηγορούμενον ὅθεν προκύπτει ἢ διαζευκτικὴ κρίσις, ἣς ἀμφοτέροι οἱ ὅροι εἶναι οἱ αὐτοὶ (ὡς γένος καὶ ὡς ὁλότης τῶν εἰδῶν) καὶ ἐμπεριέχουσι τὴν ἔννοιαν².

8. Ἡ κρίσις τῆς ἐννοίας εἶναι ἢ ἐν τῇ συνήθει Λογικῇ λεγομένη κρίσις τοῦ τρόπου, τ. ἔ. βεβαιωτικὴ ἢ προβληματικὴ ἢ ἀποδεικτικὴ κρίσις. Κατὰ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κρίσεως τὸ κατηγορούμενον καθορίζει τὸ κατὰ πόσον τὸ ὑποκείμενον συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἔννοιαν, ἂν δηλονότι εἶναι ἀγαθόν, ἀληθές, δίκαιον κ.τ.τ. Κατὰ πρῶτον ἢ τοιαύτη κρίσις ἐκφράζει τὴν ὑποκειμενικὴν βεβαίωσιν τῆς συμφωνίας ἢ ἀσυμ-

¹ Τὸ φυτόν τοῦτο π. χ. ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τινα νόσον εἶναι ὠφέλιμον. Ὁ Ἐγγελοσ νομίζει ὅτι τὸ τοῦτο ἐμφαίνει τὸ τινὰ ἢ τὸ πάντα.

² 5, 101 ἐξ. 6, 107 ἐξ. 8, 378 ἐξ.

φωνίας τῶν δύο διορισμῶν, τοῦ μερικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς οἰκείας ἐννοίας (βεβαιωτική κρίσις). Ἀλλὰ πρὸς ταύτην ἀντιτάσσεται μᾶλλον ἢ ἦτον εὐλογος ἢ ἐναντία βεβαίωσις ὅθεν συνάγεται ὅτι ἐνδέχεται τὸ ὑποκείμενον νὰ μὴ εἶναι τοιοῦτον ἀλλὰ τὸ ἐναντίον (προβληματική κρίσις). Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν ὑποκειμενικῶς νὰ βεβαιωθῇ ἀλλὰ πρέπει ἀντικειμενικῶς νὰ δειχθῇ ἢ συμφωνία ἢ ἢ ἀσυμφωνία, ἢτοι νὰ φανῇ ὅτι ἡ κρίσις στηρίζεται ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος. Τὸ ὑποκείμενον εἶναι ὡς ἀληθῶς ὑποκείμενον, τ. ἔ. συμφωνεῖ πρὸς τὸ κατηγορούμενον, εἰάν ἔχη ὁρισμένας ἰδιότητας, εἰάν πληροῖ ἀναγκαίους ὅρους (λόγους). Διὰ τούτων δὴ ἐνοῦνται ὑποκείμενον καὶ κατηγορούμενον τὸ δὲ συνδετικὸν (ἔστι) πληροῦται περιεχομένου¹. Ἐνταῦθα κρατεῖ ὅπως ἡ ἐννοία τὸ ὑποκείμενον (ἄτομικόν), τὸ κατηγορούμενον (καθολικόν) καὶ ὁ λόγος (μερικόν) ἔχουσιν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον, ὅπερ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου ἔρχεται διὰ τοῦ λόγου εἰς τὸ κατηγορούμενον². Ὅθεν ἡ ἀποδεικτική κρίσις μεταβαίνει εἰς τὸν συλλογισμόν.

9. Ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἡ ἐνότης τῆς ἐννοίας καὶ τῆς κρίσεως εἶναι μὲν ἐννοια ὡς ἐνωσις τῶν βαθμίδων αὐτῆς, εἶναι δὲ κρίσις, διότι ἡ ἐνωσις συμβαίνει ἐμμέσως (διὰ τοῦ λόγου)³. Διὰ τοῦ συλλογισμοῦ γίνεται συνειδητὴ πᾶσα ἀλήθεια, διότι πᾶσα γνῶσις στηρίζεται ἐπὶ λόγου καὶ κατ' ἀκολουθίαν συντελεῖται ἐν μορφῇ συλλογισμοῦ. Πᾶς συλλογισμὸς εἶναι τὸ ἔλλογον καὶ πᾶν ἔλλογον. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν πρῶγμα εἶναι ἔλλογον, ἔπεται ὅτι πάντα εἶναι συλλογισμὸς⁴. Ὁ συλλογισμὸς

¹ Ἄνευ τῶν ἀπαραιτήτων ἰδιοτήτων (λόγων) ἢ ἀναφορὰ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου γίνεται διὰ τοῦ ἀφηρημένου καὶ κενοῦ ἐστὶ μετ' ἐκείνων δ' ὅμως (τῶν ἰδιοτήτων) καθίσταται ἡ ἀναφορὰ ἀναγκαία, ὁ φ ε ἰ λ ε ι ν ἄ ε ἰ ν α ι.

² 5, 110 ἐξ. 6, 108. 8, 380 ἐξ.

³ Αἱ δύο συναπτόμεναι βαθμίδες τῆς ἐννοίας εἶναι οἱ ἄκροι ὅροι ἢ δὲ συνάπτουσα ὁ μέσος ὅρος.

⁴ Τὸ ἄτομικόν π. χ. ἀντικείμενον διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ (σχετικοῦ) κέντρου ὑποτάσσεται εἰς τὸ ἀπόλυτον κέντρον. Ἡ ἐμμεσος δὲ αὕτη ὑποταγὴ εἶναι συλλογισμὸς. Συλλογισμὸς εἶναι καὶ ἡ πολιτεία, ἐνθα τρεῖς ὅροι εἶναι ἡ κυβέρνησις, οἱ πολῖται (τὰ ἄτομα), αἱ ἐνδειαί. Ἐκαστος τῶν ὅρων χρησιμεύει ὡς μέσος συνάπτων τοὺς ἑτέρους δύο· οὕτω δὲ ἡ πολιτεία εἶναι σύστημα συλλογισμῶν. Ἀπλῶς εἰπεῖν ὁ συλλογισμὸς ἔχει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἐγγέλου μεγάλην σπουδαιότητα· εὐλόγως, διότι νοεῖν κατ' αὐτὸν σημαίνει ἀτομικεῦσιν τὸ γενικόν καὶ γενικεῦσιν τὸ ἀτομικόν. Ἐάν δὲ ὁ κόσμος ὑπάρχῃ νοητός, αἴτιον εἶναι τὸ ὅτι ἔχει πάντα τὰ μέρη συνεχῆ καὶ ἀποτελεῖ μέγιστον συλλογισμόν.

ὄν (ἔμμεσος) κρίσις διακρίνεται εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ ἡμῖν εἶδη, τὸ τῆς ἀμέσου ὑπάρξεως, τὸ τῆς ἐπιστροφῆς (ἀνακλάσεως), τὸ τῆς ἀνάγκης, τὸ τῆς ἐννοίας, ἅτινα περιορίζονται εἰς τὰ τρία πρῶτα, διότι ὁ συλλογισμὸς τῆς ἐννοίας ἐμπεριέχεται ἐν τῇ ἀποδεικτικῇ κρίσει¹.

10. Τὸ πρῶτον εἶδος, ὁ τῆς ἀμέσου ὑπάρξεως ἢ ὁ ποιοτικὸς συλλογισμὸς, εἶναι ἐκεῖνος, καθ' ὃν οἱ διορισμοὶ εἶναι ἀφηρημένοι καὶ ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους ἐξωτερικὴν μόνον σχέσιν²· οἱ δύο ἄκροι εἶναι τὸ ἀτομικὸν καὶ τὸ καθολικὸν ὁ δὲ μέσος εἶναι ὡσαύτως ἀφηρημένη μερικότης³. Ὁ τοιοῦτος συλλογισμὸς εἶναι ἀπλῶς ἐνδεχόμενος ἄλλως τε καὶ διότι ὁ μέσος ὄρος εἶναι διορισμὸς τῆς τοῦ ὑποκειμένου, ὅπερ ὅμως ὡς ἐμπειρικὸν καὶ συγκεκριμένον ἔχει πολλοὺς διορισμοὺς καὶ δύναται ἄρα νὰ συνάπτηται πρὸς πολλὰ ἄλλα καθολικά (νὰ λάβῃ ἄλλα κατηγορήματα)⁴. Εἶναι δ' ἅμα τυπικὸς συλλογισμὸς τῆς διανοίας, διότι θεωρεῖ μόνην τὴν μορφήν ἄνευ τοῦ περιεχομένου καὶ παρορᾷ τὴν ἐννοιαν. Ἄλλ' ὅταν τὴν θέσιν τοῦ μέσου ὄρου κατέχη οὐχί τις ποιοτικὸς διορισμὸς ἀλλ' ἢ συγκεκριμένη ταυτότης τῶν διορισμῶν, οἷτινες εἶναι πρὸς ἀλλήλους ἀδιάφοροι, καὶ ὑπάρχωσιν ἕκαστος αὐτῶν ὡς θετικὴ ἐπιστροφή τῶν ἄλλων, τότε μεταβαίνει ὁ τῆς ὑπάρξεως συλλογισμὸς εἰς τὸν τῆς ἐπιστροφῆς (ἀνακλάσεως)⁵. Ἐνταῦθα μέσος ὄρος δὲν εἶναι ἀφηρημένος μερικὸς διορισμὸς ἀλλὰ πάντα ἅμα τὰ ἀτομικὰ συγκεκριμένα ὑποκείμενα, εἰς ἃ ἀνήκει μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐκεῖνος ὁ ἀφηρημένος διορισμὸς. Μέσος λοιπὸν ὄρος εἶναι ἡ ὁλότης («ἡ τελειότης τῆς ἐπιστροφῆς») καὶ ὁ οὕτω παραγόμενος συλλογισμὸς τῆς ὁλότητος ἔχει τὴν μορφήν τοῦ πρώτου σχήματος (A — M — K).

11. Ὁ τελευταῖος οὗτος συλλογισμὸς εἶναι κενολόγος καὶ πλημμελής, διότι ἡ μείζων πρότασις αὐτοῦ προϋποθέτει ἤδη καὶ ἐμπεριέχει

¹ 5, 118 ἐξ. 6, 109 ἐξ. 8, 382 ἐξ.

² 5, 121 ἐξ. 6, 110. 8, 386 ἐξ.

³ Σκοπουμένου τοῦ μέσου ὄρου, οἷος δύναται νὰ εἶναι ἕκαστη τῶν τριῶν βαθμίδων τῆς ἐννοίας, διακρίνονται τρία σχήματα τοῦ πρώτου συλλογιστικοῦ εἶδους (A — M — K (Ἀτομικόν, Μερικόν, Καθολικόν), M — A — K, A — K — M). Ἄλλ' ἐκ τούτων τὸ πρῶτον εἶναι τὸ κυριώτατον, εἰς ὃ τὰ λοιπὰ ἀνάγονται.

⁴ Τὸ ὑποκείμενον ἔχον πολλοὺς διορισμοὺς εἶναι δεκτικὸν παλλῶν κατηγορουμένων. Οὕτω π.χ. ὁ ἄνθρωπος ὡς αἰσθητικὸν ὃν οὔτε ἀγαθὸς εἶναι οὔτε κακός· ὡς πνευματικὸν δ' ὅμως καὶ ἠθικὸν εἶναι ἀγαθός. Ὡσαύτως ὁ ἄνθρωπος ὡς κοινωνικὸς μὲν καὶ φίλαλλος εἶναι φίλος τῆς κοινοκτημοσύνης ὡς φίλαυτος δὲ καὶ ἰδιωφελὴς εἶναι ἐχθρὸς αὐτῆς.

⁵ 5, 148 ἐξ. 6, 114. 8, 393 ἐξ.

τὸ συμπέρασμα¹, χρήζει δὲ ἀποδείξεως, ἥτις γίνεται διὰ μέσου ὄρου τῶν συγκεκριμένων ἀτόμων. Ὁ συλλογισμὸς δηλαδή τῆς ὀλότητος θεμελιούται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ τῆς ἐπαγωγῆς, ὅστις ἐρείδεται ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐπὶ μέρος πραγμάτων καὶ ἔχει τὴν μορφήν τοῦ δευτέρου σχήματος (M — A — K). Ἡ ἐπαγωγή, καθὼς ἔχουσα ὡς μέσον ὄρον ἀτομικότητα καὶ οὐχὶ καθολικότητα, δὲν παρέχει τέλειον συμπέρασμα ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην συλλογισμοῦ, οὗ ὁ μέσος ὄρος εἶναι οὐσιώδης καθολικότης. Διὸ τὸν συλλογισμὸν τῆς ἐπαγωγῆς στηρίζει ὁ τῆς ἀναλογίας, ὅστις ἐκ τοῦ μερικοῦ συνάγει τὸ γενικὸν καὶ ἔχει τὴν μορφήν τοῦ τρίτου σχήματος (A — K — M)². Ἀλλ' ἢ διὰ τῆς ἀναλογίας παραγομένη ἐνότης τῶν δύο ὄρων εἶναι ἐνότης ἐξωτερικῆς καὶ οὐχὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἀναγκαίας ἀναφορᾶς. Ἐνταῦθα ὁ συλλογισμὸς ἀπαιτεῖ ἀπόδειξιν, ἐν ἣ ὁ ὄρος εἶναι ἀναπόσπαστοι διορισμοὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνότητος, οὕτω δὲ μεταβαίνει εἰς τὸν συλλογισμὸν τῆς ἀνάγκης³. Κατ' ἀρχὰς ὁ μέσος ὄρος εἶναι τὸ μερικὸν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ γένους ἢ τοῦ εἴδους καὶ ἀποτελεῖ τὴν οὐσιώδη φύσιν τῶν ἄκρων. Ἀποκλείεται ἄρα τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως ἄλλου μέσου καὶ ἄλλης ἀναφορᾶς, ὃ δὲ συλλογισμὸς φέρει ἀντικειμενικὸν χαρακτῆρα ἔχων τὴν μορφήν τοῦ πρώτου σχήματος (A — M — K). Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὑποκείμενον ὡς ἄτομον δύναται νὰ ἔχη διορισμοὺς μὴ εὐρισκομένους ἐν τῇ γενικῇ φύσει αὐτοῦ, ἢ συμφωνία τῶν ἄκρων εἶναι ἀπλῶς δυνατὴ καὶ οὐχὶ ἀναγκαία, διὸ ὁ κατηγορικὸς ἔρχεται εἰς τὸν ὑποθετικὸν συλλογισμὸν. Ἐν τούτῳ τὸ γένος εἶναι ὁ λόγος τοῦ μερικοῦ καὶ ὄρος τῆς θέσεως αὐτοῦ· εἰ ὑπάρχει A, ὑπάρχει B — ἀλλ' ὑπάρχει A — ὑπάρχει ἄρα B. Ὁρος ὅμως καὶ ὀριζόμενον προϋποθέτουσιν ἀλληλα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχουσι ταυτότητα περιεχομένου. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ὑποθετικὸς μεταβαίνει εἰς τὸν διαζευκτικὸν συλλογισμὸν, ἐνθα ὁ μέσος ὄρος εἶναι τὸ συγκεκριμένον καὶ πλήρες καθολικόν, ὅπερ ἐμπεριέχει πᾶσας τὰς διαφορὰς ἐν τῇ ἐνότητι αὐτοῦ καὶ εἶναι ἄρα μέσος καὶ ἄκρος, τὸ καθολικὸν ἅμα καὶ τὸ μερικὸν καὶ τὸ ἀτομικόν⁴. Ὁ διαζευκτικὸς συλλογι-

¹ Ἐπὶ παραδείγματος τὸ «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί», ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν μείζονα πρότασιν, προϋποθέτει τὸ συμπέρασμα «ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός».

² Ἐὰν ἡ ἀναλογία εἶναι ἐπιτολαία, ὁ συλλογισμὸς εἶναι πλημμελής καὶ ἀποτελεῖ σόφισμα.

³ 5, 160. 6, 114. 8, 396 ἐξ.

⁴ A εἶναι ἢ B ἢ Γ ἢ Δ — ἀλλ' A εἶναι B — A ἄρα εἶναι οὔτε B οὔτε Γ. Καὶ A εἶναι ἢ B ἢ Γ ἢ Δ — ἀλλ' A εἶναι οὔτε Γ οὔτε Δ — A ἄρα εἶναι B.

σμός είναι τὸ ἀνώτατον εἶδος τοῦ συλλογισμοῦ καὶ ἔχει μορφήν, δι' ἧς ἡ ἔννοια προσδιορίζεται τελείως. Ἡ ἐνότης δηλαδὴ τοῦ μέσου καὶ τῶν ἄκρων ἐπιφέρει τὴν ταυτότητα τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου· διὸ ὁ συλλογισμὸς ἤδη αἴρεται καὶ ἡ ἔννοια ἀνυψοῦται εἰς βαθμόν, ἐν ᾧ δεικνύεται ὡς πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ καὶ πρὸς ἑαυτὸ ὄν, ἥτοι ὡς ἀντικειμενικότης.

12. Ὁ τι ἂν ἔνδοθεν ἀναπτυχθῆ καὶ τελείως καθορισθῆ, δὲν μένει πλέον ἐγκεκλεισμένον ἐν ἑαυτῷ ἀλλὰ προβαίνει πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐκδηλοῦται, δὲν εἶναι πλέον ὑποκειμενικὸν ἀλλ' ἀντικειμενικόν. Καὶ ἡ ἔννοια ὡσαύτως κινηθεῖσα καὶ διελθοῦσα τὰς οἰκείας τῆς ἀναπτύξεως μορφὰς διὰ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ αἴρει τὴν ἐμμεσότητα αὐτῆς καὶ προέρχεται εἰς τὴν ἀμεσότητα, μεταβαίνει ἐκ τῆς ὑποκειμενικότητος εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα, τουτέστι μεθίσταται ἐκ τοῦ λογικοῦ εἰς τὸ πραγματικὸν εἶναι, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὠρισμένην ὑπαρξιν. Αἱ ἔννοιαι τοῦ εἶναι καὶ τῆς ὑπάρξεως, τοῦ ὄντος καὶ τοῦ φαινομένου, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φανερώσεως, τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ αἱ ἄλλαι ἐφεξῆς πᾶσαι αἱ «ἀρθεῖσαι» καὶ συγχωνευθεῖσαι ὡς βαθμίδες (στιγμαὶ) ἐν τῇ Ἐννοίᾳ, (ἐν τῇ ὑποκειμενικότητι) ἐξέρχονται ἤδη ἐξ αὐτῆς ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἀντικειμενικότητος ἢ πραγματικότητος¹. Οὕτω μεταβαίνομεν ἐκ τῆς ὑποκειμενικότητος εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα, ἐκ τῆς ἔννοιᾳς εἰς τὰ πράγματα².

13. Τὰ ἀντικείμενα ἀποκλείουσιν ἀλλήλα καὶ ἔχουσιν ἀναγκαίως προσάλληλον σχέσιν ἀλλὰ σχέσιν ἐξωτερικὴν· ἕκαστον καθορίζεται ὑφ' ἑτέρου καὶ τοῦτο ὑπ' ἄλλου καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἐπ' ἄπειρον³. Ἡ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἐξωτερικὴ ἀναφορὰ (ἢ ἐνότης τῆς συνθέσεως ἢ ἀθροίσεως) εἶναι ἡ μηχανικότης, ἡ μηχανικὴ τάξις (Mechanismus)⁴. Ἐπὶ τούτοις τὰ ἀντικείμενα φέρονται εἰς μηχανικὴν ἐνότητα, εἰς κεντρικὸν δηλονότι ἀντικείμενον, ἐν ᾧ περ πάντα τὰ μερικὰ τείνουσι νὰ

¹ Τὰ ἀντικείμενα εἶναι αἱ πραγματωθεῖσαι ἢ ἐκδηλωθεῖσαι ἔννοιαι καὶ συναποτελοῦσι τὸν κόσμον, τὸ σύμπαν. Αἱ ἔννοιαι ἄρα τῆς ἀντικειμενικότητος εἶναι ἔννοιαι τοῦ κόσμου καὶ ἀπεργάζονται τάξιν καὶ ἐνότητα. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἐννοιῶν κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην καὶ οὐχὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν φύσιν ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Λογικῆς.

² 5, 172 ἐξ. 6, 118 ἐξ. 8, 403 ἐξ.

³ Καὶ ἐνταῦθα κρατεῖ κανονικότης καὶ τάξις ἀλλ' ἔχει τὴν μορφήν τῆς ἀνάγκης.

⁴ 5, 180 ἐξ. 6, 119 ἐξ. 8, 406 ἐξ. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπ' ἀλλήλα ἐπενέργεια τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ μηχανικὴ λειτουργία ἢ ἡ ἀνάγκη. Αἱ μηχανικαὶ ἀναφοραὶ εὐρίσκονται καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ, οἷον ἐν τῇ γνώσει, τῇ εὐσεβείᾳ κ.τ.τ.